

УДК 35.1

О. А. ГЕРАСИМОВА

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ КНИГОВИДАННЯ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА В СОТ

Досліджено механізми захисту внутрішнього ринку, що застосовуються країнами – членами СОТ. Визначено оптимальний спосіб захисту українського ринку книговидання від надмірного імпорту друкованої продукції.

This article gives a research about the mechanisms of the internal market defence using by the WTO member countries; determined the optimum way of the defence of the Publishing Ukrainian market.

Надзвичайне поширення міжнародної торгівлі та підвищення рівня залежності національних економік від світового ринку викликало потребу вироблення правил регулювання міжнародної торгівлі. З цією метою у 1995 р. було засновано Світову організацію торгівлі (СОТ), яка стала наступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), що діяла з 1947 р. На сьогодні СОТ – це організація, яка є визнаною правовою та інституційною основою світової торговельної системи. Головним завданням СОТ є лібералізація світової торгівлі. Усі країни – члени СОТ приймають зобов'язання щодо виконання близько двадцяти основних угод та юридичних інструментів, об'єднаних терміном “багатосторонні торговельні угоди”. Сьогодні це загалом 95 % світової торгівлі та дві третини усього обсягу світових ринків.

В умовах сучасного світу, що глобалізується, надзвичайної актуальності набуває питання визначення реальних можливостей економіки України. Розуміння сутності глобалізації в економічній сфері та її наслідків для економічної політики держави є вкрай важливим для нашого сьогодення. Тим більше, коли йдеться не тільки про дотримання економічних інтересів держави, а й про її інформаційну безпеку. Аналіз досвіду країн колишнього соціалістичного табору, які вступили до СОТ раніше за Україну, дозволяє визначити, що особливо актуальною є проблематика захисту внутрішнього ринку країни, у тому числі внутрішнього ринку друкованої продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій надає підстави стверджувати, що зміна геополітичної карти світу в останні десятиріччя ХХ ст. разом із розбудовою єдиного світового торговельного та інформаційного простору, що активізувалась у той же період, поставили перед вченими нове проблемне питання: одночасної побудови системи відкритих вільних національних ринків разом із визначенням дієвих механізмів захисту національних виробників, себто й національних економік. Проблеми зовнішньої торгівлі нашої країни, її інтеграції у світове господарство досліджувались у працях українських вчених О. Амоші, Л. Безчасного, В. Вергуна, В. Гейця, М. Долішнього, В. Онищенко, Є. Панченка, М. Тимчука, В. Федосова та ін.

Різним аспектам трансформації постсоціалістичних країн, їхньої інтеграції у світове господарство, розвитку зовнішньої торгівлі й зовнішньоторговельної

політики в умовах трансформаційних економік присвячено багато робіт зарубіжних економістів. Серед них слід назвати Дж. Аргуса, Дж. Вільямсона, А. Вінтерса, М. Голдстейна, Д. Кейвза, С. Кіндлеберґера, П. Опенхеймера, М. Портера, П. Рея, К. Росса, Дж. Сакса, Д. Сапінгтона, Дж. Стігліца, Дж. Тервола, С. Фішера, М. Хана, Х. Шмідінґа та ін.

Проте, на нашу думку, у дослідженнях українських та зарубіжних учених не знайшли достатньо повного висвітлення явища та проблеми, пов'язані з взаємозумовленістю процесу економічної інтеграції у світове господарство та переходу від індустріального до інформаційного суспільства, формування економічно обґрунтованої стратегії й тактики інтеграції у світогосподарські процеси. Також слід виокремити не вирішене раніше питання комплексної проблеми забезпечення національної інформаційної безпеки та гарантування прав громадян споживати результати інтелектуальної праці як певні товари рідною їм мовою в умовах активної інтервенції іноземних виробників на внутрішні ринки країни специфічних товарів – друкованої, у тому числі книговидавничої, продукції. Поряд із цим у світовій практиці нагромаджено досвід упровадження ефективної зовнішньоторговельної політики. Саме цим зумовлено постановку завдання цієї статті як визначення оптимального механізму впливу держави на регулювання зовнішньої торгівлі в умовах членства в СОТ, враховуючи специфічні особливості книговидавничого ринку як складової ринку інформації.

Попри стрімкий розвиток новітніх комунікаційних технологій, поширення обігу інформації за допомогою Інтернет, книга не тільки не зникла з ужитку у світовій спільноті, а й утримує одне з чільних місць у формуванні світоглядної системи людини та громадянина. Держави, які активно розвивають національне книговидавництво, перетворили цю галузь не тільки на соціокультурну складову суспільства, а й на потужний ідеологічний, політичний та економічний напрям.

Дослідження ринку книговидавничої продукції в Україні зіштовхується з проблемою відсутності коректної статистичної інформації щодо кількості видань (у тому числі в розрізі їхньої мови), наявних на внутрішньому ринку. Відсутня адекватна офіційна інформація щодо кількості імпортованих в Україну книжок. Так, за оцінками експертів, у 2005 р. в Україні було реалізовано близько 100 млн російських книжок на 220 – 230 млн доларів, однак, за інформацією Державної митної служби України, усієї друкованої продукції, завезеної з Росії, було на 27,6 млн доларів. За аналітичними висновками Державного комітету телебачення і радіомовлення України (Держкомтелерадіо), як центрального органу виконавчої влади, що здійснює державну політику в книговидавничій сфері, продукція, вироблена українськими видавництвами, обіймає лише 5 % вітчизняного ринку книговидавничої продукції, а 95 % цього ринку належить продукції, виробленій іншими країнами (фактично всі 95 % належать російським видавцям). Невміння захистити внутрішній ринок в умовах глобалізованої економіки призводить до вкрай негативних наслідків як в економічному, так і в соціокультурному вимірах, коли йдеться про такий специфічний товар, як книга. Однак дієвих адекватних заходів держави щодо захисту власного ринку від експансії зарубіжних книговидавців поки що немає.

Між тим застосування в міжнародній практиці заходів захисту внутрішнього ринку (спеціальних захисних, антидемпінгових і компенсаційних) має досить давню традицію. Уперше законодавство, що врегульовує застосування антидемпінгових заходів, з'явилося у Канаді (1904) [3], Австралії (1906) та США (1916). Коли ж застосування різноманітних захисних заходів внутрішнього ринку поширилося на весь світ і почало суттєво впливати на світову торгівлю, виникла потреба, по-перше, знизити рівень перешкод на шляху імпорту, по-друге, виробити загальні правила застосування заходів захисту внутрішнього ринку. Наслідком стало підписання ГАТТ-47 в якій уперше в загальній формі встановлювались правила застосування заходів захисту внутрішнього ринку. Після утворення СОТ зазначену угоду було деталізовано, введено обов'язкове для членів СОТ застосування встановлених правил вживання заходів захисту внутрішнього ринку і способів вирішення торговельних спорів. Правову базу застосування заходів внутрішнього ринку становлять: антидемпінгові заходи (ст. VI ГАТТ-47 та угода про її застосування СОТ); компенсаційні заходи (ст. VI, XVI ГАТТ-47 та угода СОТ із субсидій і компенсаційних заходів); спеціальні захисні заходи (ст. XIX ГАТТ-47 та угода СОТ про захисні заходи) [2]. Норми, які містяться в зазначених угодах, як правило, інкорпоровано в національні законодавства країн – учасниць СОТ. Вивчення світової практики застосування заходів захисту внутрішнього ринку свідчить про популярність цих інструментів у виробників, чий інтерес був суттєво зачеплений імпортом товарів-конкурентів. Так, у 2001 р. кількість країн, в яких існує антидемпінгове законодавство, досягла 93.

Лібералізація тарифного захисту в міжнародній торгівлі сприяла виходу на перше місце як ефективного важеля захисту внутрішнього ринку нетарифних методів. Особливо активно нетарифні методи використовують промислово розвинуті країни. В останні десятиріччя близько 14 % товарів, імпортованих ЄС, США та Японією, підпадали під основні нетарифні обмеження. Заходами нетарифного регулювання, дозволеними СОТ, є технічні бар'єри, ліцензування імпорту, оцінка митної вартості, інспекція перед відвантаженням, визначення походження товару, а також інвестиційні та фітосанітарні заходи.

З усіх видів нетарифних методів захисту найбільше поширення отримали кількісні обмеження, до яких належать квотування та ліцензування імпорту [6]. Квотування є обмеженням у кількісному або вартісному виразі обсягу продукції, дозволеної до ввезення в країну (імпортна квота) або вивезення з неї (експортна квота). Як правило, квотування зовнішньої торгівлі здійснюється шляхом ліцензування, під час якого держава видає ліцензії на імпорт обмеженого обсягу продукції та одночасно забороняє неліцензовану торгівлю. Квотування – це гарантоване обмеження імпорту, що означає неможливість іноземному виробникові утримати сегмент ринку за рахунок навіть зменшення ціни на власну продукцію. Окрім того, квоти є найоперативнішим інструментом державної політики, оскільки, як правило, встановлюються національним законодавством, на відміну від тарифного регулювання, яке передбачає укладання міжнародних угод. Вітчизняним виробникам запровадження квот надає додаткові вигоди – вони нарощують обсяги виробництва і можуть реалізувати свою продукцію за вищою ціною. Якщо ліцензії продаються, то

прибуток від такого продажу є додатковим джерелом наповнення державного бюджету. Держави, які створюють процедури ліцензування, повинні повідомляти про це Комітету з ліцензування імпорту впродовж 60 днів з моменту опублікування з зазначенням докладної інформації [4].

Таким чином, система ліцензування та квотування імпорту й експорту в багатьох випадках стає більш гнучкою та ефективною, ніж економічні важелі зовнішньоекономічного регулювання. Цим значною мірою й пояснюється той факт, що ліцензування і квотування посіло одне з чільних місць в арсеналі засобів торговельного регулювання більшості країн світу.

Нетарифне регулювання застосовується, як правило, у виняткових випадках захисту національної економіки, а також задля виконання міжнародних зобов'язань. Вищенаведені показники розподілу українського ринку книговидавництва між національними виробниками та імпортерами у пропорції 5 % до 95 %, на нашу думку, є саме тим випадком створення загрози для національної економіки та на додаток ще й інформаційного простору, оскільки книга є специфічним товаром. Питання забезпечення захисту ментального здоров'я нації та гарантування права громадян України споживати товари, пов'язані з переданням інформації, вироблені мовою, рідною для цих громадян, – функція держави. Безсумнівно, що наш книжковий імпорт на 99 % вироблений іноземною (російською) мовою.

Україна має достатньо широку практику застосування нетарифних засобів захисту ринку з метою збереження національного виробництва в окремих галузях, представлених у владі потужним лобі [1; 5]. Специфічність книги як товару, з одного боку, зумовлює необхідність якнайшвидшого врегулювання питання необмеженого імпорту іноземної книговидавничої продукції, з іншого – викликає нездорові реакції в суспільстві навколо цієї проблеми. Коли йдеться про обмеження імпорту соди з Російської Федерації жодному представникові політикуму чи громадськості не спадає на думку звинуватити Україну у ворожій політиці щодо Росії та російськомовного населення України. Усі розуміють, що це стосується виключно торговельних відносин і захисту національного виробника. Коли йдеться про книги – маємо зовсім іншу реакцію.

На нашу думку, передусім треба усвідомити, що в умовах інформаційного суспільства інформація, тим більше інформація, що використовується людиною задля власного дозвілля, у тому числі й книги, є засобом торгівлі й отримання прибутків. В інформаційному суспільстві змінюється структура внутрішнього валового продукту. Побудова інформаційного суспільства – це кардинальна перебудова структури внутрішнього валового продукту і, відповідно, зміна соціальної стратифікації. Для ілюстрації візьмімо приклад США. ВВП цієї країни розподіляється таким чином: сільське господарство – 0,9 %; індустрія – 19,7; сфера послуг – 79,4 %. Для України характерна така структура ВВП: сільське господарство – 18 %; індустрія – 45,1; сфера послуг – 36,9 %.

Виробництво книг побудовано на використанні, в основному, продуктів інтелектуальної діяльності – праці авторів, перекладачів, редакторів, дизайнерів. Тобто йдеться про зайнятість, як правило, людей молодшого та середнього віку, що мають вищу освіту, про мінімальні витрати енергії, відсутність негативного впливу

на навколишнє середовище, а на додаток – результатом виробництва є книги, які здатні в глобальному розумінні впливати на соціум у цілому в разі правильного підходу до книговидання. Здоровий прагматизм підказує, що віддавати іноземному виробникові майже повністю внутрішній ринок – це, передусім, шкода економіці країни. Проблема працевлаштування численних випускників гуманітарних вузів, які сьогодні не мають можливості реалізувати себе на професійній ниві, може бути вирішено в тому числі за рахунок розвитку книговидання. Державі, яка стає перед великою проблемою тотальної орієнтованості національної економіки на енергомісткі виробництва – металургію, машинобудування, добувну промисловість, в умовах енергетичної кризи варто не тільки впроваджувати механізми енергозаощадження, а й розпочати розвиток галузей, що не потребують природних ресурсів і великої кількості енергії, та, разом із тим, можуть приносити значні прибутки.

Виробництво вимагає, передусім, ринків збуту. У 2007 р. в Україні було випущено близько 15 тис. книг за назвами, загальним накладом 55 млн примірників. У Росії – понад 100 тис. назв, загальним накладом близько 700 млн. Книга, видана на території Російської Федерації, на 60 % дешевша за книгу, випущену в Україні. Контрабанда додатково знижує вартість товару на 20 – 25 % відносно офіційного імпорту. За оцінками експертів, на російському ринку книговидання, споживча місткість якого становить 500 млн примірників книг на рік, зараз виробляється 700 млн примірників. Тобто існує перевиробництво у 200 млн примірників, які за демпінговими цінами викидаються на ринки країн колишнього СРСР, у більшості – в Україну. Оцінка стану внутрішнього ринку книговидання України цілком дозволяє використати нетарифні методи захисту, як це передбачено вищезазначеними нормативними актами СОТ. Звернення до процедур, передбачених Законом України “Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні” від 22 грудня 1998 р. № 332, на нашу думку, є недоцільним, оскільки вимагає складної та тривалої процедури. Оптимальним є ухвалення окремого нормативного акта, що врегулює питання імпорту книг в Україну. Треба зазначити, що в різний час були спроби розробити такий нормативний акт. Так, у Верховній Раді України IV скликання опрацьовувався проект Закону України “Про державне регулювання імпорту, захист конкуренції та прав споживачів на ринку друкованої продукції в Україні”. У 2006 р. Міжвідомча комісія з питань сприяння розвитку вітчизняного книговидання та книгорозповсюдження, яку було створено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 293-р під головуванням віце-прем’єр-міністра України з гуманітарних питань, розробила проект постанови Кабінету Міністрів “Про сприяння розвитку книговидавничої справи”, якою передбачалося квотування імпорту книговидавничої продукції. На жаль, ці прогресивні акти стали заручниками політичних обставин. Законопроект так і не було розглянуто, а проект постанови був знятий з виконання Держкомтелерадіо під час чергової зміни Уряду.

Аналіз законопроекту “Про державне регулювання імпорту, захист конкуренції та прав споживачів на ринку друкованої продукції в Україні” свідчить про доцільність подолання іноземної інтервенції на книговидавничий ринок саме в запропонований законотворцем спосіб. Проектом передбачалося введення поміркованої системи

квот на ввезення друкованої продукції, а саме: поступове зменшення імпорту книг упродовж 8 – 10 років. Граничний розмір квот на ввезення продукції встановлювалося в кількісному вимірі й розраховувалося у відсотках від обсягу виробництва аналогічної продукції в Україні на рік, що передеє поточному. До розрахунку не включалося продукцію, виготовлену на кошти бюджетів, незалежно від їхнього рівня. Так, передбачалося, що в 2008 р. на одну вироблену в Україні книгу можна буде ввезти п'ять імпортних, у 2009 р. – 3,5, у 2010 – 2,5 і так далі. Поступове зменшення квот надало б можливість вітчизняним видавцям еволюціонувати та задовольняти вивільнений попит, разом із тим, запобігаючи зникненню книг як таких із ринку, що сталося б у разі введення суворих обмежень на імпорт за відсутності в національного виробника можливості одразу заповнити ринкову нішу.

Залишається ще такий напрямок мовної політики, як захист, збереження та розвиток мов і культур етнічних меншин, для чого можна використати наявний в Україні механізм дотування виробництва суспільно значущої літератури – Програму “Українська книга”. Сутність Програми полягає у виданні суспільно значущої літератури на умовах державного замовлення та фінансування з державного бюджету. Видана література безкоштовно направляється в бібліотечну систему. На сьогодні Програма використовується неефективно, але це не означає, що неможливо створити прозорий результативний механізм використання бюджетних коштів на видання, випуск яких є соціально необхідним та, водночас, нерентабельним для видавництва. Література мовами національних меншин для розповсюдження на території їхнього компактного проживання має видаватися державним коштом.

Необхідно зазначити, що практика введення умов щодо вироблення певної частини продукції українською мовою вже застосовується в Україні. На законодавчому рівні встановлено квоту на україномовну телепродукцію для телевізійних каналів у розмірі 75 %, горезвісну квоту на дублювання кінопрокату українською мовою, визнану на рівні рішення Конституційного Суду України. Гучні заяви підприємців про дискримінаційні та неринкові умови, подорожчання продукції через встановлення обов'язкового обсягу україномовної продукції не мають під собою підстав. Держава завжди залишає за собою право на врегулювання правил гри на ринку з метою забезпечення й захисту прав і законних інтересів громадян. Встановлення державою санітарних норм на харчові продукти теж вимагає від виробників додаткових витрат на виробництво, але це питання здоров'я нації та гарантування права на життя і здоров'я людей.

Отже, отримані наукові результати надають підстави стверджувати, що ситуація на ринку книговидавання України потребує невідкладних заходів захисту від імпорту друкованої продукції, оскільки йдеться як про наявність загрози національній економіці, так і про захист національного інформаційного простору. Слід зазначити, що вступ України до СОТ зобов'язує державу використовувати моделі захисту внутрішнього ринку відповідно до усталеної практики цієї міжнародної організації. Нетарифні методи захисту є оптимальним механізмом у ситуації, що склалася, вони можуть і мають бути застосовані Україною. Найбільш ефективним шляхом

застосування таких заходів може бути прийняття найближчим часом Закону про державне регулювання імпорту, захист конкуренції та прав споживачів на ринку друкованої продукції в Україні, який передбачатиме тривалу програму квотування імпорту книговидавничої продукції, що дозволить Україні не тільки розвинути окрему галузь національної економіки, а й гарантувати права громадян та забезпечити соціокультурний розвиток відповідно до завдань, поставлених перед державою під час переходу до інформаційного суспільства в умовах єдиного світового торговельного простору.

Література:

1. Закон України “Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні” від 22 груд. 1998 р. № 332// Офіц. вісн. України. – 1999. – № 7. – Ст. 228.
2. Генеральное соглашение по тарифам и торговле – ГАТТ. – СПб., 1994.
3. *Данильцев А. В.* Международная торговля: инструменты регулирования / А. В. Данильцев. – М. : Деловая лит., 2004. – 256 с.
4. *Дюмулен И. И.* Международная торговля: тарифное и нетарифное регулирование / И. И. Дюмулен. – М. : ВАВТ, 2004 – (Гл. 9 – 12).
5. *Науменко Н. С.* Нетарифні методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності / Н. С. Науменко // Економіка України. – 2002. – № 2 (483). – С. 80 – 82.
6. *Фаминский И. П.* Международные экономические отношения / И. П. Фаминский. – М. : Экономисть, 2004. – 355 с.

Надійшла до редколегії 22.04.2008 р.